

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יב, תשכ"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

אם כן: בלי ספק מצויות עובדות בלשון המוכיחות, כי קיים קשר בין מושג האכילה ומשמעות הפגיעה, גרימת נזק וכד'. התיבה קרץ פירושה בארמית: חלק, חתיכה (מכאן: קורצתי מחומר זה); ולפי זה מתקבל ביותר על הדעת הפירוש מעניין אכילת בשרו של האיש.

מן הראוי להביא אף את ההקבלה האנגלית, שמרמו לה המילון של קיהלר ובאומגארטנר: backbite; פירושה המילולי הוא "לנשוך את הגב" — והמשמעות הרווחת: להלשין. ואולי יש גם קרבה בין המלים הגרמניות beissen (לנשוך) ו beuten (לבזוז בז).

גד בן-עמי צרפתי

„מלים ותולדותיהן“ ליחזקאל קוטשר, ירושלים תשכ"א

„בלשנים חובבים של „עמך“ — עד היום הזה התחביב האהוב עליהם ביותר הריהו השוואת הלשון העברית אל לשונות אירופה“ — כך פתח המחבר באחד הפרקים של הספר, בבואו להזכיר אחדות מן הדוגמאות ה„פיקאנטיות“ ביותר של אטימולוגיות מדומות אלה, כגון הגרמנית heiraten מן „הרי את (מקודשת)“ והתואר הספרדי don מן „אדון“ (עמ' 31).

הבלשנות העממית הזאת היא חלק מפעילות רוחנית מצויה בכל עם: כל איש, באשר הוא „חי מדבר“, מבקש לדעת את מקור המלים שהוא משתמש בהן, למצוא קשרים

בין מלה למלה, בין לשון ללשון. ייתכן שנטייה זו למחקר חזקה יותר אצל דוברי העברית, כי בלשון השמית רוב המלים מגלות בעליל את השתייכותן לשרשים בני שלושה עיצורים ואת חלוקתן קבוצות קבוצות. באופן שמלה בודדת היא נדירה יחסית, ומעוררת את השאיפה לקשר אותה לשרשים הידועים ולשלב אותה בתוך כלל אוצר המלים. מכאן מדרשי השמות שבמקרא, המקשרים את שמות העצם הפרטיים עם המלים האחרות של הלשון, מכאן שיטת התלמוד ליחס מלים שאולות מן היוונית ומן הלאטינית אל שרשים עבריים, כדי להסבירן. אטימולוגיה עממית זו, אם אינה באה ללמד על ההשתלשלות ההיסטורית של המלים, מגלה היא משהו על דרכי המחשבה של הדוברים — וכשהיא עוברת מן המודע אל הבלתי מודע, נהפכת היא עצמה לגורם חשוב בהתפתחות הלשון (ראה ב"מפתח העניינים" שבסוף הספר: "אטימולוגיה עממית", "גיוון", "מיזוג", "תצלול").

כאשר חדלה העברית מלהיות שפה מדוברת, באה התשוקה להבין את הספרים המקודשים של העם, הן ספרי המקרא הן ספרות החכמים, והגבירה את המחקר הלשוני, ואת המחקר האטימולוגי בכלל זה, ונתנה לנו חיבורים רבים, כה"ערוך" של ר' נתן מרומי בדורות הראשונים, והשלמתו ה"ערוך השלם" של קוהוט בדורות האחרונים. אף הכריחה את מפרשי הטקסטים השונים לטרוח הרבה בביאורי מלים, רש"י בדורו ושלמה בובר בדורו, על דרך משל.

אולם בכל זאת טרם יצאנו מן האטימולוגיה האמפירית, שאופייה נקבע בשתיים אלו: א) שאין מגמתה אלא למצוא את

„תעודת הלידה“ של המלה, כלומר לגלות מלה אחרת, שממנה השתלשלה המלה הנדונה; ב) שהיא רואה קשר אטימולוגי בין שתי מלים של שתי לשונות, אם הן שוות או דומות בצורתן ובהוראתן.

לעומת הנקודה הראשונה טוען היום מדע האטימולוגיה, שהמלה אינה נמשלת לגוף דומם, שניתנה לו אי-פעם צורה מסוימת, וכך הוא נשאר, עד שהוא עובר מן העולם. אלא נמשלת היא לחי, המשנה את צורתו ואת טעמו בכל רגע ורגע; לכן הרוצה להכיר מלה מסוימת לכל צורותיה והוראותיה לא יוכל להסתפק ב„תעודת הלידה“ בלבד, אלא עליו לתור אחרי כל גלגוליה ותולדותיה (ומכאן שם הספר שלפנינו: מלים ותולדותיהן). בקבענו כי פִּינְגֵּאן, אשר בעברית ישראלית פירושה „קומקום לקפה“, מוצאה מן פִּינְקֵס היוונית, שהוראתה, בין השאר, „מגש“, לא למדנו כמעט דבר ולא הוכחנו דבר, אם לא הצלחנו לעקוב אחרי כל גלגולי המלה, מיוונית לארמית, מארמית לפרסית, מפרסית לערבית, ומערבית לעברית של הפלמ"ח, כפי שעושה המחבר בפרשה זו (עמ' 93), שהיא מן ה„דראמתיות“ ומן המתרקות ביותר בספרו. ועוד יש לדעת: כל פעם שהבלשן מניח מעבר של מלה מלשון ללשון, שזמא עליו לברר, באיזה מקום ובאיזה זמן קרה מעבר זה, ומהו המצב ההיסטורי והתרבותי, שאפשר אותו ואף חייב אותו. אם שינתה המלה את צורתה עקב המעבר, עליו להצדיק את השינויים האלה לפי חוקי תורת ההגה ותורת הצורות. ואם שינתה המלה את הוראתה, עליו להסביר אף שינוי זה בנימוקים הגיוניים. פרופסור קוטשר יוצא ידי

חובתו השלמה בכל הפרטים האלה, וזה למרות קיצורו, עד
 שמפליא הדבר כמה ידיעות וכמה עובדות הוא מצליח להכניס
 בעמודים המעטים (שלושה בממוצע) המוקדשים לכל פרשה,
 בלי לגרוע מבהירות ההרצאה, המכוונת בעיקרה למי שאינו
 בעל מקצוע: דבריו מעטים, ברורים, ו"ממשיים". אף מוסיף
 הוא ומתאר את תופעות הלוואי שמסביב לתופעה שהוא דן
 בה: בדוגמה שהזכרנו עתה, למשל, הוא עוקב גם אחרי
 התפשטות המלה היוונית לשפה האונגרית, דרך הטורקית;
 ואף עומד על כך, שאותה מלה יוונית מצויה בעברית גם
 בשתי צורות אחרות: פִּנְקָס שבתלמוד ושבלשוננו המדוברת,
 ופִּינְכָא שבצירוף התלמודי מלחך פינכא (לוחך קערות, אכלן).
 אשר לנקודה השנייה משתי הנקודות שהזכרנו למעלה,
 אין האטימולוגיה המדעית גורסת קשר אטימולוגי בין שתי
 מלים של לשונות שונות או של שכבות שונות של לשון אחת
 על סמך שוויון צורתן. אין לְבַמָּה המקראית ולבימה שבלשון
 חז"ל ולא כלום (עמ' 10), וכן אין כל שייכות לְמִסְפָּר
 ולסְפָרָה (עמ' 67), לתייר ול-tourist (עמ' 69), לִכְף ול-cape
 (עמ' 37) — ואילו וֶרֶד ו-rose הן גלגולים של מלה אחת,
 אף על פי שאינן שוות אלא בהגה אחד בלבד (עמ' 27). והוא הדין
 עץ העברית וָעַע הארמית, שלכאורה רק העי"ן משותפת להן,
 ואף היא מקומה שונה בשתי המלים (עמ' 48). כפי שכבר
 אמרנו, המלה מִשְׁנָה בהכרח את צורתה במשך התפתחותה,
 והבלשן אינו מחפש את השוויון שבין מלים שנפרדו משורש
 אחד ונקלטו בלשונות שונות, אלא את השוני דווקא, אמנם
 שוני שיתאים לתהליכים פוניטיים ומורפולוגיים ידועים. אמר

פעם פרופסור קאסוטו ז"ל על דרך ההפלגה: אם שתי מלים של לשונות שונות שוות הן זו לזו — זוהי ראייה, שאינן נובעות משורש אחד.

כשם שהצורה משתנה, כך המשמעות משתנה, ולכן הבלשן של היום אינו סבור כי האטימולוגיה פירושה מציאת המשמעות ה"אמיתית" של המלה (אטימוס ביוונית פירושו אמיתי), אלא רק קביעת שלב אחד משלבי משמעותה. גלגולי הצורה כפופים לחוקים, ואילו גלגולי המשמעות חלים בדרכים בלתי מותנות ובלתי ידועות מראש. יש צמצום משמעות, כגון של השורש בוא, אשר במעברו מלשון המקרא ללשון חכמים שמר רק על המשמעות של "הגיע" ואיבד את המשמעות של "נכנס" (עמ' 76). ויש הרחבת משמעות, כפי שמדגימה האנגלית magazine (מן הערבית מח'ון), אשר הוסיפה על משמעותה המקורית "אוצר" את ההוראה "אוצר סיפורים", קובץ ספרותי (עמ' 46). יש מעתק משמעות, כגון ראש, חלק הגוף, המשמש במקרא אף בהוראת "קרן", סכום הכסף העיקרי (עמ' 102); וכן גורל, שמשמעותה לפי שורשה "אבן קטנה", והיא משמשת בלשוננו בהוראה קרובה ל"מזל" (עמ' 15). ויש מלה, שמשמעותה עוברת מן הממשי למופשט, כגון אסור, שבמקרא פירושה "קשור (בחבל)", ובלשון חכמים "נמנע (על ידי החוק)" (עמ' 78). ויש מלה המפנה את משמעותה לרעה, כפייסו, שנהפך מ"עושה שלום" ל"מפייס את פלוני על חשבון זולתו" (עמ' 71), ועוד ועוד. החוקרים טרחו ומיינו את ההשתלשלויות הסימאנטיות בדרכים שונות, אך לא הגיעו — וכנראה לעולם לא יגיעו — לניסוח חוקים,

שיגידו מראש את ההתפתחות הסימאנטית של מלה מסוימת בתנאים מסויימים. המחבר הביא דוגמאות, שאחדות מהן הזכרנו כאן, והאיר עליהן אור בהסברו.

ספר קטן זה הוא למעשה הראשון — אחרי „מלים שאולות בלשוננו“ של טורטשינר (טור-סיני), שונה ממנו במגמתו ובהקפו — המטעים לקורא העברי שאינו איש המקצוע (ל„בלשנים חובבים של עמך“ — כדברי המחבר שהבאנו בתחילה) טעמה אל אטימולוגיה מדעית. ועוד יש בו חידוש, שרוב ספרי הלשון השימושיים, המצויים היום בידינו בעברית, מגמתם נורמאטיבית וסגנונם „אל תאמר כך... אמור כך...“, ואילו ספר זה בא לתאר תופעות ותהליכים, בלי לחייב ובלי לשלול. אם מתברר, למשל, שהגרסה המקורית של אחת המשניות שבפרקי אבות (א, ח) אינה „אל תעש עצמך כעורכי הדיינים“ אלא... כארכידיינים“, כלומר „כראש הדיינים“ (עמ' 89), ונשלל אפוא המקור הקדום לביטוי הנהוג היום „עורך דין“, אין המחבר מסיק את המסקנה מכאן, שיש לפסול מונח זה ולחפש אחר במקומו; מחקר אטימולוגי לעצמו, ומסורת לשונית חיה לעצמה.

הספר מתחלק ל-35 פרקים קצרים, שכל אחד נושא כותרת מלים אחדות, מהן עבריות ומהן לועזיות, הקשורות זו בזו קשר אטימולוגי, או קשר של קרבת משמעות, או של תופעה אחת שחלה בהן, או על ידי היקש אחר, והוא דן בהשתלשלות המלים האלו: כיצד נכנסו ללשון העברית, כיצד נכנסו ללשונות אחרות, כיצד עברו מלשון אל לשון. אגב הדיון עוסק המחבר גם בדברים דומים או מקבילים, ומזכיר

עניינים כלליים רבים: תופעות לשון (אסימילאציה, גזירה לאחור, דובלטה, דיסימילאציה, מאבק לשונות, תרגום שאילה...), לשונות עתיקות וחדשות (אוגריתית, אכדית, ארמית, חבשית, יוונית, כנענית... אנגלית, גרמנית...), תעודות עתיקות, חיבורים ומחברים (איגרות אל-עמארנה, חרסי שומרון, הוולגטה, מגילות ים המלח, הערוך, רש"י, הרמב"ם, בן-יהודה...), מאורעות היסטוריות (התפשטות ונסיגה של עמים, מסעי הצלב...), ובמיוחד עניינים השייכים ללשון העברית והתפתחותה (לשון מקרא ופירושי מקראות, ניבים ישראלים עתיקים, לשון חכמים, השפעת הארמית על העברית, מסורות העדות, היידיש, העברית הישראלית המדוברת...), אף מבאר הוא מקצתם על עניינים אלו במלים פשוטות לטובת הקורא שאינו בקי בהם. אין כאן שיטתיות ממש, אבל המלים הנדונות נבחרו, כדי שהדיון יישוב על נושאים רבים מתוך חלק גדול מתחום הבלשנות, במובנה הרחב ביותר. הכול בשפע ידיעות רב, ללא ערפלי מליצות, אלא בנימוקים ברורים ומשכנעים. הרשימות הביבליוגרפיות הקצרות שבסוף כל פרק, והמפתחות למלים ולעניינים שבסוף החיבור, עושים את הספר הקטן לעזרה חשובה ללומד.

אף אם נקבל את דברי המחבר, כי "אין בחיבור זה מקום לחידושים", עצם ריכוזו וסידורו של החומר הרבגוני הזה יש בו משום חידוש. מלבד מה שילמד הקורא מכל עמוד ועמוד, הוא עשוי ללמוד לקח לעצמו מן הקריאה הרהוטה של הספר כולו, כי דווקא מן הנוף הרחב המקופל בדפים מעטים יעמוד לפניו במלא עוון יציר הפלא הזה, ששמו "מלה": אין המלה

אלא תגודה קלה באוויר או רושם דק על הנייר, והנה יש בה חיוניות כזו, שהיא מאריכה ימים יותר מעמים אדירים וממלכות עצומות; התמוטטו עמים ונפלו ממלכות, ולעתים לא נשאר להם זכר, אלא מלים אחדות, שדילגו על תקופות היסטוריות ארוכות וקיפצו על מרחקים גיאוגרפיים כבירים, ותולדותיהן נקלטו בלשונות המדוברות היום. אין שריד לכנענים העתיקים, ואין עוד עובדים לבעל, ואף על פי כן אנו מעבדים היום בישראל את שדה הבעל (עמ' 13). העם השומרי עבר ובטל מן העולם מכבר, אך המלח שלנו עוד נקרא על שם מסיעי האוניות השומריות (עמ' 58)! המלים — אין אנו יודעים לידתן ואין למוות שליטה בהן, ולכן אין פלא, שהקדמונים סברו כי מתת אלקים הן, והוא „מנה מלאך על כל לשון ולשון“ (פרקי דר' אליעזר, כ"ד), ושחוקרי כל הדורות מתייגעים בהן ללא סוף.

ראובן סיוון

המדור ללשון העברית בקונגרס העולמי השלישי למדעי היהדות

הקונגרס העולמי השלישי למדעי היהדות נערך בימים י"ב—י"ט במנחם-אב בירושלים במעמד כ-700 חברי הקונגרס ואורחים, מלומדים במדעי היהדות ממדינת ישראל ומרחבי העולם. נשיא הכבוד של הקונגרס היה נשיא המדינה מר י' בן צבי, יו"ר הקונגרס — הפרופ' נ"ה טור-סיני, יו"ר הוועד המכין — סרופ' א"א אורבך ומזכיר הקונגרס — מר ב' שכביץ.